

КАРАЂОРЂЕ У ДРАМИ И ПОЗОРИШТУ

Галерија Српске академије наука и уметности

Један млад човек, Алојз Ујес, асистент Академије за позориште, радио, филм и телевизију у Београду, већ дуже време бави се проучавањем одјека Карађорђевог историјског улога у позоришту, савременом и каснијем, тако рећи све до наших дана. Резултати ових његових истраживања сажети су у виду једног неуобичајеног материјала који је изложен у Галерији САНУ. Ујес је открио невероватну актуелност Карађорђевог личности у доба устанка, која је послужила као тема једном низу драма у Аустрији и Мађарској. Какав је одјек имала српска револуција у суседним земљама на пољу политике, то је познато из списка Бечког архива; али тешко би било замислити — без ових Ујесових резултата — какав је био њен ехо у области позоришне уметности онога доба. Истина, српски устанак је испирисао савремену уметност извесним бројем дела, слика и гравира, али је, судећи по овим резултатима, позоришна уметност у много већој мери показала интересовање епохе за личност Карађорђа и његову улогу у устанку. На манифестације ове врсте није се морало дуго чекати.

Још за време устанка објављене су и игрane три драме о Карађорђу, које само започињу једну дугачку листу од тридесет дела. Један хрватски писац, Johann Baron von Kulmer, извео је већ у јек устанка драму под насловом *Die tapferen Servier*, 3. октобра 1807, у сопственом позоришту у Загребу. Драма је играна на немачком језику. Изгледа да је прво изведена на Кулмеровом имању Kastell код Карловца. Међутим, рукопис драме до сада није пронађен.

Други, боље познат подухват је драма мађарског глумца Иштвана Балогоа, под насловом *Csorny György*, написана 1809. или 1812, која је играна у пештанском позоришту „Рондела“ четири пута у току 1812. године. Писац ове опсежне студије о Карађорђу у позоришту, Ујес, износи даље и веома заплетену судбину приказивања ове драме у Мађарској, која је наишла на отпор цензуре, јер су цензори видели у овом комаду „злочиначке наде православног Илира“ у ослобођење од „својих виших господара, Високе порте“. Балогова драма је скинута са репертоара по наређењу цара Франца I. Тада Балог одлази у провинцију, где је играо драму у више махова, 1821, 1822, 1826—28, а 1830. он је игра у Пешти. У међувремену од 1831. до 1838. драма се и даље игра у унутрашњости Мађарске, све на мађарском језику, а 1834. појав-

љује се у Будиму на позорници, али је више не игра Балогова трупа. Године 1857. дело је поново изведено, у јеку Баховог апсолутизма, по свој прилици у знаку политичког приближавања Мађара Србима и жеље за сарадњом после искустава и разочарања из 1848. године.

Трећи подухват припада „оцу србског театра“, Јоакиму Вујићу. Вујић је превео Балогову драму и децембра 1813. поднео молбу цензури за одобрење приказивања. Драму је извео 17. августа 1815. године у Сегедину, а септембра у Новом Саду. Приказивање је изазвало велико незадовољство и одлучне кораке војних власти да се оно одмах забрани због Карађорђевог непријатељског става према Аустрији, у којој није хтео да остане, него је тражио пасош за Русију. Вујићева драма је штампана тек 1843. године у Новом Саду.

Од посебног интереса је драма *Црни Ђорђе (Czerny Georg)* од Антона Панаша, написана 1838, штампана 1847, а играна 1849. године у бечком Бургтеатру. Побуде за одобрење извођења ове драме за време револуције могле су бити различите, али је вероватно најглавнија била та да се Срби вежу за Монархију и да се њихова верност награди и признањем њиховог највећег човека новијих времена — Карађорђа. Међутим, А. Ујес сматра да је више посредни срећан стицај околности, што су директор позоришта Холбајн и писац Панаш били добри пријатељи и стари знанци, а осим тога завладала је у Бечу једна либералнија клима, у којој се изводе и друга слободоумнија дела: *Дон Карлос*, *Фиескова завера*, *Валенштајнова трилогија* и *Разбојници*. Дело је имало на позорници великог успеха, али његов писац је платио својом каријером одушевљење за српску револуцију и Карађорђа. Оптужен је да припада револуционарима и да је противник поретка и царевине. Занимљиво је упоређење које је дао један бечки критичар о сличности између Шилеровог *Виљема Тела* и Панашевог *Карађорђа*: „Основни садржај драме *Карађорђе* јесте борба правде против самовлашћа и тлачења, устанак угњетеног, сурово злостављаног српског народа против дахија. *Карађорђе* је исто тако мало јунак као и *Тел*: обојица су само војници-јунаци, а не и драмски хероји. Српски устанак није *Карађорђево* дело. Он игра само велику суштинску садржајну улогу у њему, материјалну и моралну. Сам устанак је дело народа...“

Дугачка је листа писаца који су обрађивали касније исту тему. Ту су Иван Мажуранић, који је написао „табло“ *Povratak Černo Gjorgijina sina u Srbiju (svoju domovinu)* 1840, чији је рукопис изгубљен, затим Сима Милутиновић Сарајлија (1847), Ђорђе Малетић (1847); па Његошева посвета *Горског вијенца Карађорђу* (1847); Јанош Заборски, словачки писац, чија драма је написана између 1850. и 1860 (штампана 1870); Драгутин Илић 1903 (штампана 1904); Милош Цветић 1904 (штампана 1907); Алекса Шантић (1904); Милош Перовић 1904 (штампана 1906); Душан Миленковић, 1904; Михаило Сретеновић, 1904; Бранислав Нушић, 1906 (штампано 1907. у Тузли); Бојана Обренов, 1917 (штампано 1926); Владислав Каћански (?), (штампано у Београду, Штампана

рија „Дом малолетника“); Миодраг Никачевић, 1927 (штампано 1938); Иван Мрак, словеначки писац, 1935; Драгољуб Сотировић, 1935; Ранко Младеновић, 1941; Милослав Стојадиновић, 1965. и Светолик Станишић, под именом Иван Студен, 1969 (штампано 1970). Вероватно да овим нису исцрпена сва позоришна дела посвећена Карађорђу и да ће нова истраживања допунити ову листу.

Ујес је цео овај материјал прикупио и заокружио као *тему*, учинио га хомогеним, изборио му право грађанства као једном новом поглављу наше историје и веза са суседним народима, које овим стиче могућност даљег живота и развоја као целина.

Значајан је допринос Ујесов и у области иконографије Карађорђа. На првом месту је један важан податак који се налази у извештају цензора Ђорђа Петровића од 11. децембра 1813. године. При крају Петровић каже „да ће биографија самог тог Црнога (Карађорђа), на немачком језику, у Бечу, исте године, као што стоји под 2, штампана угледати светлост јавности...“ Дакле, тој књизи би могао припадати портрет Карађорђевог у козачком оделу, који је први објавио А. Ивић, али га није идентификовао, наводећи да је по једном усменом саопштењу припадао некој књизи изданој у Грацу 1814. Портрет са потписом „Petrowisch“ штампан је по свој прилици као *фронтиспис* те Карађорђево биографије, која је непозната нашој јавности, а коју треба тражити у наведеном годинама, 1813. или 1814. Тиме би се решио један важан проблем Карађорђевог иконографије, који још од појаве Ивићевог чланка мучи историчаре устанка.

Ујес је објавио на стр. 160. бисту Карађорђа, чијег аутора није навео. Међутим, ову бисту је вајао Словак Јосип Клеменс у Београду 1855. године. О томе постоји већ и извесна литература код нас, захваљујући чланцима из „Србских новина“ од 1855, које дају детаљна обавештења о Клеменсу и његовом плану да поред Карађорђа изваја и друге јунаке и вође српског устанка. Можда је овај план Клеменсов био инспирисан сличним подухватом Уроша Кнежевића у сликарству, који је сликао такође портрете вођа устанка за „галерију“ кнеза Александра Карађорђевића. Клеменсова биста је рађена, очигледно, по портрету Боровиковског, и без обзира на њену просечну уметничку вредност, занимљива је као једно од првих вајарских дела о Карађорђу. Оно је било познато нашој литератури, али Ујес га је такође открио нашој јавности после једног читавог столећа!

Трећи значајан прилог иконографији устанка представљају скице костима Ђиролама Франческинија за Панашеву драму *Црни Ђорђе*. Значајки сликани, у живим позама, у богатству колорита, они представљају изванредан вид бидермајеровског схватања позоришта и још јасније нам дочаравају слику о извођењу Панашеве драме, о бризи која јој је била посвећена у погледу опреме. Њихово порекло се може објаснити доста обилним материјалом који је дотле већ био објављен о Србима у Аустрији и Мађарској, особито делом Јозефа Хајмбухера пл. Бикеси: *Gemeinnützige Blätter* (1817), са чијим појединим типовима ови позоришни костими имају аналогија. Осим тога, Франческинија је могао обавестити и

Анастас Јовановић, који је имао, по тврђењу Фрање Миклошића, више српских ношњи које су му служиле да обуче моделе. Миклошић је молио Јовановића да му позајми једну од тих ношњи да је копира. Занимљиво је истаћи да је главни костим Карађорђа као вође устанка *промашен*, јер је приказан у рубљу, са секиром у руци уместо пушке, коју је стално носио, можда због позоришног ефекта. Ова околност, заједно са другим мањим одступањима, не умањује лепоту овог костимографског подухвата који нам је драгоцен у многим погледу. Била је изврсна замисао да се ови акварели репродукују у боји и популаризише материјал који се налази у Бечу и нашој јавности није приступачан, поготову онима који желе да се посвете проучавању тог приказивања Панашеве драме. Не мања заслуга припада организатору изложбе — Галерији САНУ — што је репродукован у боји и мало познати портрет Карађорђа из Народног музеја у Смедереву, који је у нашој науци дао повода извесном броју студија.

Ујес је пронашао драгоцен материјал који се тиче глумачког састава у Бечу, глумаца који су играли улоге у Панашевом делу. Захваљујући обилато сачуваним литографијама, ми смо у стању да стекнемо једну представу и о сваком глумцу који је играо у томе Панашевом делу. Ту долази и већи број плаката, који су најбољи доказ о представама чије извођење није било увек лако доказати. Осим тога, Ујес је приложио и слике позоришних зграда у којима су дела извођена, што доприноси убедљивости његове тезе. Поред литературе, Ујес је дао и једну табелу која садржи наслов дела, врсту, број чинова, име писца, годину писања, годину штампања, штампарију, датуме представа, број представа, места приказивања и језик на коме је дело изведено, јер је извођено на разним језицима: немачком, мађарском, словачком, словеначком, српском, хрватском, али највише на мађарском и српском. Ова табела је веома прегледна као средство информације после низа података које Ујес износи, јер је ових много и могу да дезоријентирају просечног читаоца.

Најзад, Галерија САНУ је достојно опремила *Каталог* ове изложбе, са уобичајним текстом на српскохрватском и француском језику и више од стотину репродукција, од којих је пет у боји. Тиме је одано признање писцу, јер је његов истраживачки и откривачки рад приказан на једном нивоу који може да буде само подстрек за даље напоре и тражења о истој теми.